

Отримано: 16 лютого 2022 р.

Прорецензовано: 1 березня 2022 р.

Прийнято до друку: 4 березня 2022 р.

e-mail: zoryana.korzhak@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2022-13(81)-172-174

Коржак З. З. Посилення виразності художнього тексту номінативними експресивними реченнями. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2022. Вип. 13(81). С. 172–174.

УДК: 811.161.2'371

Коржак Зоряна Зіновіївна,
Кандидат філологічних наук, доцент,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ПОСИЛЕННЯ ВИРАЗНОСТІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ НОМІНАТИВНИМИ ЕКСПРЕСИВНИМИ РЕЧЕННЯМИ

Стаття присвячена можливостям вираження експресивності засобами номінативних речень. Синтаксичні засоби здатні надавати висловлюванню особливий афективний заряд. На синтаксичному рівні прагматичну і власне граматичну інформацію, яка є у висловлюванні або ж в його компоненті, може посилювати функціональна властивість усіх синтаксичних конструкцій – експресивність. Синтаксична експресивність є абстрактнішою порівняно з лексичною експресивністю. Але обидва типи є єдиною семантичною категорією. Що вказує про зацікавленість мовця у підсиленні впливової дії висловлювання? Саме експресивність, що у сфері прагматики, семантики мовленнєвої одиниці виступає таким чинником. У дослідженні розглядаються позиційні різновиди номінативних експресивних речень в структурі тексту.

Ключові слова: номінативні експресивні речення, препозитивні конструкції, речення-сентенції, інгерентна експресивність, вербалізована образність, експресивна актуалізація.

Zoryana Korzhak,
Candidate of Philological Sciences, PhD, docent,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

STRENGTHENING OF THE LITERARY TEXT EXPRESSION BY THE NOMINATIVE EXPRESSIVE SENTENCES

This article is about the possibilities of expressiveness strengthening by means of nominative sentences. Syntactic means are capable of giving a special affective charge to a statement. At the syntactic level, expressiveness is a functional property of syntactic constructs enhances pragmatic and grammatical information that contains in the statement or in its component. Expressiveness in pragmatics, the semantics of the speech unit, is the factor that indicating the speaker's interest in strengthening the influential power of expression. Highlighting the main types of expressive syntax schemes units are based on the classification of the expressive types, among which defined the rational and emotional. The article also deals with positional possibilities of nominative expressive sentences in the structure of the text. The text-forming function of nominative sentences is investigated here. Due to its method to the conciseness and brevity prepositional nominative sentences show different levels of expressiveness. The interpositive position of nominative sentences makes their usage both self-semantic and integrative. Synthesizing and forming the contexts of different semantic content, such sentences have properties that bring them closer to maxim. Slowing down the narration and enhancing the static of the description, sentences of this type form connotations of "passivity", "discernment" and the like. Presupposition, which is the main source of adequate perception of content nominative sentences, concentrates in the previous context and establishes from retrospective links to it. These sentences are introducing into the text as a conclusion, a productive summary of what has already been said. Due to its tendency for conciseness, brevity and integrity of syntactic constructions the nominative sentences show different levels of expressiveness.

Keywords: nominative expressive sentences, prepositional nominative sentences, nominative maxim sentences, ingential expressivity, verbalized visualization, expressive actualization.

Постановка проблеми. У граматичній стилістиці недостатньо дослідженою залишається синтаксична стилістика або стилістичний синтаксис (терміни вживаються або як паралельні, або диференціюються). Саме на експресивність синтаксичних утворень спрямовується головна увага у цьому напрямі. Звернення до синтаксичних категорій зрештою пояснюється недостатньою місткістю власне лексичних одиниць, що змушує вдаватись до різних засобів інтенсифікації висловлювання. Сучасним художнім текстам властива експресивність, яка ґрунтується переважно на своєрідності трансформацій синтаксичних структур. У даній статті здійснюється аналіз можливостей вираження експресивності засобами номінативних конструкцій.

Актуальність обраної теми наукового дослідження спричинена значним розходженням у поглядах на природу і статус номінативних речень, гострою увагою сучасної лінгвістики до розгляду системно-функціональної природи мовлення та речення у його прагмалінгвістичному аспекті. Головний аспект статті спрямовується на різновиди вираження експресивності номінативними конструкціями. Досліджено важливі моменти прагматичної ваги експресивного мовленнєвого акту (зокрема модифікації дії експресивності) відповідно до мовця та його мовленнєвої стратегії, де визначальною є роль синтаксичних засобів та лексичних одиниць і їх значимий вплив на прагматичне значення висловлень. Досліджується комунікативна структура експресивних висловлювань з точки зору домінуючого і допоміжного мовленнєвих актів, визначено їх функції у процесі мовлення.

У працях окремих науковців висловлення з експресивним чинником (категорія оцінки, ситуація виголошення та способи вираження) аналізувалися лише частково (М. У. Каранська, Н. Я. Іваницька, І. М. Сушинська, І. І. Сметана, Л. М. Стівур та ін.). Експресивні конструкції досі ще не були об'єктом спеціального дослідження в українському мовознавстві і це уможливило комплексне представлення структурних та семантичних особливостей цих речень в українській мові, а також їхню прагматичну значущість у процесі спілкування.

З огляду засобів вираження експресії номінативними конструкціями, твори Юрія Андруховича «Перверзія» та Умберто Еко «Ім'я Рози» ще не аналізувалися, що також становить новизну проблеми.

Об'єктом дослідження обрано номінативні конструкції літературної мови, що виступають односкладними одиницями, які стверджують буття особи, явища, предмета, і мають головний член, репрезентований іменником (або субстантивованою частиною мови) у називному відмінку.

У теорії синтаксису однією із складних є проблема номінативних речень. Л. О. Кадомцева вважає, що такі конструкції є насправді „виділенням бездієслівного речення, в якому проблемною є форма предикативної семантики як граматичної основи речення. Крім того, це питання стосується також до остаточно не встановлених у синтаксисі категорій повноти/неповноти, а також еліпсиса” [2, с. 21]. Мовознавці, які працювали і працюють над вирішенням цієї проблеми, виявляють відмінні погляди на природу і статус номінативних речень, проте в основному наголошують на їх самостійності. А втім, сутність цих конструкцій, їх граматичні ознаки, відмежованість від схожих за формою, але функціонально інших синтаксичних явищ до сьогодні є проблемними.

Більшість мовознавців дотримуються думки, що номінативні синтаксичні конструкції виражають лише теперішній час. Зокрема К. Ф. Шульжук стверджує, що через “відсутність у номінативних реченнях дієслівних засобів вираження граматичних значень часу і способу зміст їх сприймають у площині синтаксичного теперішнього часу” [7, с. 129]. Сама відсутність дієслова вказує нам на значення часу, що в українській мові є показником теперішнього часу. У предметно-ситуативній номінації, коли у висловленні реалізується односкладна іменна структура, у якій відсутня властива ознака, можливість та необхідність у висловленні присудкових часових значень зникає. Важливість моменту спілкування, моменту мовлення починає виконувати самостійні граматичні функції, і позаяк виступає як антропоцентричний (неспіввідносний) теперішній. Антропоцентричний теперішній є константним значенням, завжди збігається з моментом спілкування, по своїй суті не потребує формальних показників і не має парадигматичних протиставлень теперішній – минулий – майбутній. На відміну від теперішнього присудкового теперішній антропоцентричний не має відношення до позначення вияву ознаки у часі, а локалізує нерозчленовану предметну конструкцію, тим самим вказуючи нам, що ця предметна конструкція прямо відображається у свідомості мовця.

Два суттєво різних засоби часового співвіднесення змісту висловлення з відображуваним фрагментом дійсності втілюються у системі мови. Перший з них ґрунтується на видозміні часових дієслівних форм у рамках традиційної парадигми теперішній – минулий – майбутній, другий – на зміщенні початкового пункту, і це допомагає уявити предметну ситуацію як таку, що спостерігається у момент спілкування: “*Вечір. Падає напруго сонце*” [11, с. 153]; “*Осінь. Пожовк виноград і не дозрівши*” [11, с. 79].

Номінативні речення мають найбільш виразну функцію самостійного вживання, є певними засобами експресивного синтаксису, виражають той факт, що мова внутрішньо здатна до представлення судження у складному виді нерозчленованої будови – в абстрактній формі [2, с. 22]. Навіть в інформативному плані (не враховуючи стилістичне об'єднання тексту) складно знайти в деяких контекстах розчленовану паралель констатувальній предметно-ситуативній номінації: “*Весна. І сонце. І зело. Стоять сади, немов кульбаби*” [11, с. 208]; “*Пустеля. Спогади. І дух морських лагун і риболовлі*” [11, с. 160]. Стосовно таких номінативних речень О. С. Кубрякова зауважує, що нерозчленовані висловлення такого типу і задумані як глобальна вказівка на існування будь-чого [3, с. 130].

Значення експресивної актуалізації висловлювання пов'язане з його комунікативною видозміною. Через варіювання текстової організації і створення сильної позиції у структурі споріднених речень, які об'єднані єдиним змістом і загальним комунікативним завданням, здійснюється виокремлення значущого (актуалізованого) компонента висловлювання. Якщо звернути увагу на роль актуалізації в комунікативній реалізації висловлювання, можна погодитися з видатним українським мовознавцем Ларисою Шевченко, яка трактує слово актуалізований не лише як “дійсний, сучасний”, а насамперед як “сутнісний, важливий” [6, с. 6]. Л. Шевченко також стверджує, що “в атрибуції будь-якого наукового терміна *інтелектуальний* корелюється з характеристиками пізнавальності, структурованості, логічної впорядкованості й інших інтегральних ознак розвиненого розуму, які (поза необхідністю доведення) приймаються сучасною лінгвістикою. З цього погляду поняття інтелектуальний набуває самостійного дефінітивного статусу в системі лінгвістичних категорій, що термінологічно, як правило, пов'язані з номінацією (мовних одиниць, структур, явищ та ін.). Атрибутивне за граматичною функцією поняття таким чином не лише кваліфікує номінацію, а й постає як самодостатня категорія” [5, с. 44].

Експресивність, яка ґрунтується переважно на своєрідності трансформацій синтаксичних структур, властива сучасним художнім текстам. Специфічний афективний синтаксис – засіб вираження емоцій, що забезпечує можливість поетичної актуалізації завдяки його різноманітним зв'язкам з такими типами художнього мовлення як мелодійна і семантична структура, ритміка тощо) [1, с. 151-155].

Відомий лінгвіст С. Ульман відзначає такі два типи стилістичних явищ: 1) ті, що породжують відгук, або “вроджені”, які мають постійний і невід'ємний стилістичний потенціал; 2) експресивні одиниці, які набувають стилістичного потенціалу у контексті [8, с. 96]. В основі поняття про інгерентну та адгерентну експресивність лежить головне те саме сприйняття стилістичних явищ. Серед інших синтаксичних одиниць номінативні конструкції виокремлюються як своєю формою, так і стилістичною семантикою і саме тому трактуються нами як інгерентно експресивні.

Зважаючи на багатофункціональність номінативних речень у структурі художнього тексту, визначається класифікація, яка будується на засадах визначення їхнього значення і місця в організації текстового матеріалу. Оскільки внутрішня диференціація номінативних конструкцій спрямована головню на співвіднесеність змісту повідомлень з дійсністю у плані модальних оцінок належних фактів, то з огляду на це, традиційно виділяються емоційно-оцінні, буттєві, вказівні номінативні речення [4, с. 384]. Така їхня класифікація видається нам непослідовною, з тим що, по-перше, на вказівність і буттєвість цих конструкцій насамперед накладається експресивно-емоційний план, по-друге, речення, які відносяться до емоційно-оцінних тією чи іншою мірою містять буттєвість. Отож, цей поділ стає умовним, бо окреслює тільки головну функцію речень. І то ті номінативні конструкції, які не містять атрибутів і виражені іменниками, що не мають у своєму лексико-семантичному наповненні семи оцінності, теж охоплюють елемент експресії, але такий, який визначається здебільшого

контекстним оточенням. Приклад, який розберемо: *Сіре небо. Облізлий сніг. Вежі. Ворони над ратушею. Черепиця. Жовті мури. Тиша, десята, ні одинадцята ранку, п'ятниця, зимно, високогір'я, Високоальп'я, що це?* [9, с. 25]. Номінативне речення *Сіре небо* зачинає текст, потім прямує кілька висловлювань, серед них *Вежі, Черепиця, Тиша, п'ятниця*, які позаяк постають як розгортання перших номінативних речень. Дані речення поза контекстом закономірно розглядаються як нейтральні стилістичні засоби мови. Але у цьому відрізьку, під впливом контекстуальних умов, ми трактуємо їх як оцінно-знижені. Ці досліджувані конструкції мають свій рівень експресивності.

Синтезуючи та формуючи конситуації різного семантичного змісту, номінативні речення мають властивості, що наближають їх до сентенцій. Таке положення у тексті робить їх уживання одночасно автосемантичним та інтегровуваним. Пресупозиція семантичних структур серединних номінативних речень створюється на підґрунті логічних імплікацій із проспективних та ретроспективних послідовностей з контекстним оточенням: *Я вже більше не міг довіряти навіть йому. Його здолав страх. Він був знаменитий тим, що у Фоссанові йому вдалося спустити чеське тіло вниз по гвинтових сходах. Незаслужена слава. Тепер він помер, бо не зміг підняти по сходах своє тіло* [10, с. 444]. Номінативне речення *Незаслужена слава* підсумовує попередньо сказане мовцем і водночас слугує відправним пунктом для подальшого наративного розгортання. За таких умов реципієнтові відкривається не лише інформативний, а й рефлексивний бік висловлювання. Основною комунікативною перспективою номінативних речень стає не факт співвіднесення представленого у них об'єкта мови з конкретним світом речей і понять, а загальний емоційний ефект від його узагальненого і достатньо суб'єктивного сприйняття співрозмовниками: *Ти вставив людей і події останніх днів у картину, яка була вже тобі знайома, бо сюжет цього сну ти вже десь читав, а може, хтось тобі розповідав, коли ти був отроком, у школі чи у монастирі. Це «Соєна Сурґіані». Я на мить отетерів. А тоді задав. Чиста правда! Може, я не пам'ятав назви, але який дорослий монах чи незамовний молодий послушник не сміявся з розмаїтих епізодів, описаних прозою або римами в цій оповіді, яка належить до традиції пасхального обряду та іоса топачорум?* [10, с. 419]. Речення, яке реалізує емоційну експресивність *Чиста правда!*, носить рефлексивний характер, що створює умови для безпосереднього вираження суб'єктивного ставлення наратора до того, про що він, власне, говорить.

В значенні номінативних речень слабшають референційні властивості висловлювань у силу їх несуттєвості, у значеннєвий центр зміщуються емоційність та експресивна насиченість, в результаті чого образність стає не лише композиційним засобом, але й обов'язковою семантичною константою їхньої внутрішньої організації: *Завтра треба поговорити із Северином, гадаю, він знає про це більше, ніж хоче зізнатись. Це зілля, всього лиш зілля, і нема жодної потреби в цих чорнокнижницьких приготуваннях, про які говорив скляр. Зілля, дзеркала... Сей закуток забороненої мудрості захищають багато мудрованих винаходів. Науку тут використовують для того, щоб ховати, а не щоб відкривати.* [10, с. 171]. Номінативне речення *Зілля, дзеркала...* перериває оповідь, щоб уповільнити її рух, зупинитися на окремих деталях, активізує увагу читача.

Отож, номінативні конструкції виступають граматичним різновидом абстрактного відчуження предиката, який має значення буття, екзистенційності, ствердження існування факту. Такі речення зображають певний елемент навколишньої дійсності, тобто постають не як підпорядковані слова, а як основа синтаксичної будови односкладних номінативів цього різновиду. Вони стають емоційною характеристикою-узагальненням розгорнутої конситуації, мають складну семантичну структуру, яка в конструктивному плані відповідає багатоконпонентній синтаксичній одиниці, входить складовою частиною у номінативний ряд. Досліджувані речення уповільнюють розповідь і тим самим одночасно посилюють статичність опису, а, отже, формують конотації "пасивність", "споглядальність" і под. Вони поліпшують сприйняття художнього твору, увиразнюють його, також виступають одним із засобів урізноманітнення розповіді, створення колориту живого мовлення, активізують увагу читача.

Перспективи дослідження. Науковий аналіз допомагає виокремити методикку вивчення можливостей вираження предикативності номінативними реченнями. Виступаючи найважливішою реченнєвою категорією, що реалізується усім складом речення, предикативність має властивість перерозподілятися між його компонентами, локалізуватися, зосереджуватися, фокусуватися в одному з них. Також можна сформулювати методикку вивчення можливостей вираження експресивності засобами номінативних конструкцій. У сфері прагматики, семантики мовленнєвої одиниці експресивність є тим чинником, який вказує нам на те, що мовець зацікавлений у підсиленні впливової сили висловлювання. Широке використання номінативних речень властиве текстам, які ми характеризуємо як експресивно насичені, художньо виправдані.

Джерела та література:

1. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози). Львів: Львів. ун-т, 1989. 216 с.
2. Кадомцева Л. О. Українська мова. Синтаксис простого речення. К., 1985. 125 с.
3. Кубрякова Е. С. Номінативний аспект речевої діяльності. М., 1986. 157 с.
4. Українська енциклопедія. – К.: Вид-во Укр. Енциклопедія, 2000.
5. Шевченко Л. І. Горизонтами модерної лінгвістики: [наукове видання] / уклад.: Д. В. Деркач, Д. Ю. Сизонов. К.: ВПЦ "Київський університет", 2014. 317 с.
6. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу: монографія. К.: ВПЦ "Київський університет", 2001. 478 с.
7. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. К., 2004. 406 с.
8. St. Ullmann. Semantik. Eine Einführung in die Bedeutungslehre. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1973. 278 s.

Джерела ілюстративного матеріалу:

9. Андрухович Ю. І. Перверзія. Роман. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. 320 с.
10. Еко У. Ім'я рози: роман: нова авт. редакція 2012 р. / Умберто Еко; пер. з італ. і глосарій М. І. Прокопович; худож.-оформлювач М. С. Мендор. Харків: Фоліо, 2018. 508 с. (Зібрання творів).
11. Стус В. С. Вечір. Зламана віть: Вибране. К.: Дух і література: Задруга, 1999. 384 с.